



Muodonmuuttajat keskuudessamme

Kachuba, John B.:
Shapeshifters. A history.
Reaktion Books 2019.

Eräänä aamuna kauppamatkustaja Gregor Samsa heräsi hyönteisenä. Muutama vuosikymmen aikaisemmin tohtori Henry Jekyll oli antautunut moraalittoman nuoren herran, Edward Hyden, vietäväksi viktoriaanisen yhteiskunnan puristuksessa. Franz Kafkan (1915) ja Robert Louis Stevensonin (1886) luomukset kuuluvat tunnetuimpiin kaunokirjallisiin muodonmuutoksiin, joiden symboliikkaan ja psykologiaan on liitetty monenmoisia tulkintoja.

Jo esihistoriallisista luolamaalauksista löytyy merkkejä muodonmuuttajista. Metsästäjien rituaaleissa ihminen muuttui eläimeksi päästäkseen lähemmäs saalistaan ja saadakseen osansa sen voimista ja taidoista. Ihmisen ja eläimen identiteettien välittäjäksi asetui samaani, joka kykeni psykologiseen muodonmuutokseen vaipumalla transsiin.

Ihmisen ja eläimen raja häilyi myös muinaisessa Egyptissä. Esimerkiksi vainajien valvoja Anubis esitettiin sakaalina tai miehenä, jolla oli sakaalin pää. Auringon ja taivaan valtiias Horus oli haukka tai haukanpäinen mies. Gizan pyramideja vartioi yhä sfinksi, jolla on leijonan keho ja faaraon kasvot. Assyriassa ja Persiassa sfinksi sai siivet, ja Kreikkaan ehdittyään siitä oli tullut tuhoa ja huonoa onnea kylvävä nainen, joka kykeni

muuttamaan ihmisen kiveksi. Kreikan jumaltarusto paljastaa, että jumalten muodonmuutoksia motivoivat kosto, seksi tai halu auttaa onnettomuuden kohdanneita ihmisiä.

Elämän, kuoleman ja olemassaolon suuret kysymykset askarruttivat, vaikka tiede heikensi Zeusta selittämällä hänen salamansa. Euroopassa kristitty kirkko vahvisti omien vastaustensa asemaa pilkkaamalla luonnonuskoa ja -parantajia. Yhtäältä kirkko esitti "taikauskaiset" samaanit naurunalaisina hölmöinä. Toisaalta se teki transsista todisteen (kaviojalkaisesta ja sarvipäisestä) saatanasta, jota häädettiin tulen ja manaajien voimalla.

Euroopassa vuosisadasta toiseen kiertäneet sadut sisältävät moraalisia opetuksia ja varoituksia. Osaltaan ne ovat edistäneet yhteiskunnan järjestäytymistä ja käytöksen (itse)sensuuria. Tarinoissa nuhteetomasti ja hillitysti elävä palkitaan, kun taas ylpeydestä, elostelusta ja muista sopimattomuuksista rangaistaan vankeudella toisessa hahmossa. Hyvän naisen rakkaus saa miehen kukoistamaan, tekee sammakosta prinssin ja voi estää miehen muuttumisen eläimeksi.

Joidenkin tulkintojen mukaan nämä kertomukset ylevöittivät naisen ja antoivat hänelle arvon ja tehtävän miesten hallitsemassa maailmassa. Samalla opetettiin sallivuutta ja empatiaa: ruman ulkokuoren alla voi asua herkkä olento, joka mahdollisuuden ja pyyteetöntä rakkautta saatuaan paljastuu unelmien prinssiksi. Kertomus kaunottaresta ja hirviöstä on osa länsimaista kulttuuriperintöä, josta Disneykin on tehnyt omia versioitaan valkokankaalle.

Eurooppalaisissa kertomuksissa henkimaailman olennot vuorovaikuttavat ihmisten kanssa. Mikäli suomalaista kansanperinnettä on uskominen, metsät, vedet ja tallinvintit ovat täynnä väkeä: halti-

joita, keijuja, tonttuja, paroja, maahisia, rahkoja, hiisiä, peikkoja ja mörrimöykkyjä. Ne ovat kiusanhenkä, hyväntekijöitä ja tempu-maakareita, saamastaan kohtelusta tai maailmankatsomuksestaan riippuen.

Useimmille löytyy vastine muualta Euroopasta. Paikassa kuin paikassa ne vievät lapsia, jotka eivät usko vanhempiensa varoituksia. Ne viettelevät neitoja ja nuorukaisia, rankaisevat irstailijaa ja kiusaavat saita isäntää ja ilkeää emäntää. Suomalaisen vetehinen tai näkki vetää uhkarohkean lapsen mukanaan virtaan kelttien kelpien ja slaavien vodjanoin tapaan. Puuhissaan monet olennoista ottavat ihmisen tai eläimen muodon.

Mahtavin kotimainen muodonmuuttaja lienee Pohjan akka Louhi, joka laajentaa kalevalaisen naisen rooleja äidistä ja vaimosta johtajaan ja soturiin. Sammon ryöstäjien kimppuun tämä susien kantaäiti käy sotakotka Kokkona, toisaalla hän toimittaa asioitaan haukkana ja kyyhkysenä. Kalevalassa on myös muita kertomuksia muodonmuutoksista. Hukuttauduttuaan Aino muuttuu Vellamon neidoksi, sittemmin Väinämöisen vedestä nostama kala paljastuu Ainoksi.

Kertomuksia löytyy koko maailmasta. Ihmisten muutto ja kaupankäynti ovat vieneet uskonnollisia ja kulttuurisia vaikutteita paikasta toiseen. Esimerkiksi Havaijilla sekoittuu Intian, Kiinan, Japanin ja Yhdysvaltain kulttuurien piirteitä. Uskonnon, maantieteen ja ympäristön erot sekä aika selittävät alueellista vaihtelua. Lisäksi matka on muuttanut merkityksiä: siinä missä lohikäärme Kiinassa tuo onnea ja vaurautta, Euroopassa se ryöstää neitoja ja kärventää ritareita.

Viihteen globalisoituminen on yhdenmukaistanut mielikuvia muodonmuuttajista. Niiden pimeän puolen kiehtovuutta

osoittaa vampyyrien, ihmissusien ja supersankarien maailmanlaajuinen suosio elokuvissa, televisiosarjoissa ja muissa populaarikulttuurin teoksissa. Aikojen saatossa tarinat ovat kehittyneet moniulotteisemmiksi. Siten esimerkiksi ihmissusi ei enää ole vain pahan innokas käytyri vaan tunteva, kompleksinen olento tai kirouksen uhri.

Moniulotteisuus haastaa muodonmuuttajien perinteisen määritelmän, jossa vaihdetaan suoraviivaisesti yhdestä muodosta toiseen ja takaisin. Puristinen näkemys vapaaehtoisesta muutoksesta, jossa ihminen muuttuu eläimeksi omat ajatuksensa säilyttäen, vahvistui ihmisten ja eläinten suhteen teollistuessa. Nyt se näyttää vanhakantaiselta ja mustavalkoiselta. Kuvaa värittävät kulloisetkin yhteiskunnalliset olot, uusi individualismi, viihteellisyys ja ihmisen ja eläimen aikaisempaa tasaveroisempi suhde, jossa ihminen on nisäkäs muiden joukossa.

Oivallisen kulttuurihistorian kirjoittanut John Kachuba suosii päivitettyä, laajaa tulkintaa. Siinä muodon muuttamisen piiriin kelpaa mikä tahansa identiteetin ilmaisemisen muoto, joka koettelee yhteiskunnassa vallitsevien normien ja asenteiden rajoja. Määritelmään mahtuvat muun muassa teatteri, naamiaiset ja naamioituminen sekä cosplay. Halua olla joku muu voivat motivoida hauskanpito, yhteisöllisyys ja hyväntekeväisyys – tai toive tehdä rahaa kasvavilla kehonmuokkaus-, kauneuskirurgia-, Halloween- ja roolipelimarkkinoilla. Kyse voi olla myös pakosta tai siitä vapautumisesta, kuten on laita sukupuolenkorjausleikkauksissa hormonihoidoiteen.

Kuolemakin on metamorfoosi, jota käsitellään päivittäin rituaaleissa eri puolilla maailmaa. Tämän toteaminen auttaa huomaamaan, että muodon

muuttamiseen liittyvät teemat ovat konkreettinen osa arkea eivätkä vain viihdettä, fantasiaa tai entisaikain taikauskoa. Usko tai halu muodonmuutokseen ja tarve pohtia identiteetin rajoja on universaali, eikä riipu sosioekonomisesta asemasta, älyllisistä saavutuksista tai ympäröivän yhteiskunnan ”kehitystasosta”. Maagisetkin muodonmuuttajat ovat totta, koska ihmiset ovat kiinnostuneet niistä ja vaalivat niitä.

Pysyviltä elementeiltä vaikuttavat lähinnä muutos ja syvästi henkilökohtainen kokemus voimakkaine tunteineen.

PAULIINA RAENTO

Kirjoittaja on professori.